

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

“SİVİLİZASIYALARIN QARŞIDURMASI” MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR KONTEKSTİNDƏ

İxtisas: 5908.01 – “Siyasi nəzəriyyə”

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Tural Rafail oğlu Şirin**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Politologiya və siyasi idarəetmə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

siyasi elmlər doktoru, professor
Hikmət Baba oğlu Məmmədov

Rəsmi opponetlər:

siyasi elmlər doktoru, professor
Aida Məmməd qızı Yusifzadə

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Eldar İkrəm oğlu Aslanov

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Məhsəti Məmməd qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

Akademik

Urxan Kazım oğlu Ələkbərov

Dissertasiya şurasının elmi

katibi:

siyasi elmlər doktoru, professor

Ziyafət Ziya qızı Həbibova

Elmi seminarın sədri:

fəlsəfə elmlər doktoru, professor

Əlikram Zakir oğlu Abdullayev

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XX əsrin sonlarında SSRİ-nin çökməsi ilə dünya miqyasında yaranmış olan durum sadəcə “soyuq müharibənin” başa çatması və bu müharibədə qərbin üstün gəlməsi demək deyildi. Bu durum həm də kommunist ideologiyasını üstün tutan və SSRİ düşərgəsi ilə təmsil olunan bir sivilizasiya ilə Amerika və Qərbi Avropanın təmsil olunduğu başqa bir sivilizasiyanın qarşıdurmasının yaratdığı bir durum idi. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq kommunist ideologiyasının bəşəriyyətin nicatı kimi ortaya qoyulması bu ideologiyanın üstün tutulduğu coğrafiyada insanlığın mövcudluğunun bütün sahələrində fərqli bir sivilizasiya meydana gətirdi. İnsan şüurunun siyasiləşdirilməsi, bəşəriyyətin uzun əsrlər boyu qazandığı bütün dəyərlərə siyasi baxışlar çərçivəsindən yanaşılması, onların kommunist normativləri baxımından dəyərləndirilməsi, onların təbii məcrasından çıxarılaraq kommunist çərçivəsinə sığışdırılmasına cəhd göstərilməsi və nəticədə yeni bir sivilizasiya yaratmaq cəhdi dünyanın çox açıq sərhədlərə malik olan fərqli sivilizasiyalara parçalanmasına yol açdı. Azərbaycan da XX əsrdə daha çox siyasiləşdirilmiş və “sifarişli” şəkildə yaradılan sivilizasiyanın daxilində yer almalı oldu. Lakin tarixin inkişafı göstərdi ki, “sifarişli” şəkildə fərqli sivilizasiyanın yaradılması və digər sivilizasiyalara qarşı dəmir pərdələrin ortaya qoyulması cəhdi ciddi bir perspektivə malik deyil. Yalnız təbii inkişafın nəticəsi olan sivilizasiyaların qarşılıqlı əlaqəsi, bu sivilizasiyaların qarşılıqlı şəkildə inkişaf etdirilməsi bəşəriyyətin rifahının çıxış yoludur.

Öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan yalnız coğrafi baxımdan şərqlə qərbin kəsişməsində qərar tutmadı. Yeni tarixi şəraitdə Azərbaycan həm də qərblə şərq sivilizasiyalarının kəsişməsində özünə yer aldı və bu sivilizasiyalarla üz bəüz qaldı. İstər qərb sivilizasiyası, istər daha çox islam dəyərləri üzərində qurulmuş şərq sivilizasiyası, hətta türk sivilizasiyası Azərbaycan üçün yaxın olan, həyatı maraqlı kəsb edən sivilizasiyalar idi. Yalnız bu sivilizasiyaları dialektik şəkildə əlaqələndirməklə gələcəyə doğru uğurlu körpü qurmaq mümkün idi ki, Azərbaycan da belə bir seçim etdi.

Fərqli sivilizasiyaların fərqli dəyərlərinin milli maraqlara uyğun olaraq qovuşdurulması üçün Azərbaycanın tarixən çox əhəmiyyətli bir təcrübəsi var idi. Həmin təcrübə yenidən canlandırıldı və milli maraqların xidmətinə gətirildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də öz çıxışlarında bildirirdi ki, Azərbaycan Şərqi və Qərbi arasında sadəcə geosiyasi məkanda coğrafi körpü rolunu deyil həm də mədəniyyətlər arasında da bu missiyanı yerinə yetirir. Bunun əyani nümayişi kimi, ölkə Prezidenti müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələrinin Azərbaycan coğrafiyasında uğurla birgəyaşayışını misal gətirirdi: “Əsrlər boyu bütün dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh şəraitində və ləyaqətlə yaşayıblar” deyən cənab İlham Əliyev Azərbaycan xalqının fərqli dinlərə, mədəniyyətlərə, bütünlükdə sivilizasiyalara dözümlü yanaşmasını, bu mədəniyyətlərdən faydalanmasını xalqın milli dəyəri kimi qiymətləndirirdi.¹

Azərbaycan indi fərqli mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovuşduğu bir coğrafiya deyil. Azərbaycan həm də bu sivilizasiyaların qarşılıqlı mövcudluğuna, inkişafına şərait yaradan, bu istiqamətdə uyğun siyasət yeridən bir məkandır. Çünki müasir dünyada cərəyan edən və bir çox hallarda insan zəkasının təsəvvürlərindən və istəyindən kənara çıxan arzu olunmaz proseslərin təhlili göstərir ki, sivilizasiyaların qarşı-qarşıya qoyulması bəşəriyyət üçün heç də yaxşı perspektiv yaratmır. Əskinə, insan övladının yaratdığı və öz ağuşuna böyük insan toplumlarını aldığı sivilizasiyaların birgə mövcudluğu və yeni çağırışlar qarşısında onların birgə transformasiyası bəşəriyyətin xilas yolu ola bilər. Azərbaycan Respublikasının birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva da buna işarə edərək demişdir:” Görəsən, sivilizasiyalara, xalqlara və ayrı-ayrı insanlara bir-birini eşitməyə, anlamağa nə mane olur və nə kömək ola bilər?!”²

¹ İlham Əliyev “2017-İslam Həmrəyliyi İli: Dinlər və mədəniyyətlərəarası dialoq” mövzusunda beynəlxalq konfransın açılış mərasimində iştirak edib, <https://president.az/articles/26474>

² Mehriban Əliyevanın Bakıda “Mədəniyyətlərəarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” mövzusunda Beynəlxalq Forumun açılış mərasimində çıxışı, 2008, <http://islamworld.preslib.az/page/CXSkNv2c7i>

Ona görə də aşağıdakı müddəalar bir daha mövzunun aktuallığını nümayiş etdirir:

1. İlk növbədə qloballaşan müasir dünyada cərəyan edən müxtəlif xarakterli proseslərin dünya siyasətinin gündəliyinə çıxarılmasında, onların inkişafında və onlar ətrafında ictimai fikir yaradılmasında Islamofobia adlı informasiya siyasətinin təsir gücünün müəyyənləşdirilməsi günü-gündən daha geniş aktuallıq kəsb etməkdədir.

2. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının ortaya atılmasında və davam etdirilməsində Xristian Qərb sivilizasiyasının fəaliyyətinin özünəməxsus rolu vardır və bu fəaliyyətin öyrənilməsi bütünlükdə etnik-separatçı münaqişələrin mahiyyətinin anlaşılmasında elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edə bilər.

3. Qərb dövlətlərinin münaqişələrin həlli yolunda yeritdikləri ikili standartlar siyasətinin səbəbləri və pərdəarxası tərəflərini, Qərb ilə Türk-İslam sivilizasiyalararası qarşıdurma fonunda əsas vasitəçilər kimi onların münaqişədə səmərəsiz rolunu araşdırmaq elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edə bilər.

4. Sivilizasiyalararası qarşıdurma nəzəriyyəsi ətrafında aparılan informasiya fəaliyyətinin, institutlaşmanın, sistemləşdirilmənin öyrənilməsi bu fəaliyyətə cəlb edilmiş vasitələrin, maliyyə imkanlarının, potensialın, siyasi qüvvələrin əhatəsinin müəyyənləşdirilməsi baxımından da aktuallıq kəsb edir.

5. Mövzunun öyrənilməsi Qərb yevangelistlərin Şərq müsəlman aləminə qarşı apardığı informasiya müharibəsinin araşdırılması ilə bağlı dünya siyasi elmində mövcud olan boşluğun aradan qaldırılması baxımından da əhəmiyyətli ola bilər.

6. Qoyulan problemin araşdırılması Yaxın Şərq istilasına və sonrakı davam edən müharibələr və münaqişələrin mahiyyətinin təhrif edilməsinə, bütünlükdə Qərb aləminin müsəlman dünyasını sekyulaşdırma istəyini həyata keçirdən qeyri-obyektiv informasiya-təbliğat fəaliyyətinə qarşı mübarizənin səmərəliliyinin artırılmasının elmi-praktiki əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi baxımından aktuallıq kəsb edir.

7. Dünya siyasi səhnəsinə multikulturalizmin Azərbaycan modelinin gətirilməsi, araşdırılması və örnəyin tətbiqi üçün vasitələrin

müəyyən edilməsi və siyasi elmdə mövcud olan boşluğun aradan qaldırılması aktuallıq kəsb edir.

Sivilizasiyaların qarşılıqlı, yaranma səbəbləri, beynəlxalq müstəvidə analizi, nəzəriyyə ətrafında cərəyan edən proseslər dünya siyasi elmində kifayət qədər öyrənilmişdir. Bu məqam Yeni Dünya Nizamının mahiyyətinin təhrif edilməsi istiqamətində yevangelist Qərb informasiya vasitələrinin daha çox müraciət etdikləri mövzuların və iddiaların qeyri-obyektivliyinin əsaslandırılması üçün elmi əhəmiyyət kəsb edir. Sivilizasiyanın və mədəniyyətlərin təməlinə hansı prinsiplərin durduğunu müəlliflərlə yanaşı müxtəlif sosioloqların fikirlərində də görmək olar. Qustav le Bon kütlə psixologiyasını incələyərək sivilizasiyaların təməl dəyərlərində dilin, ideyanın, etiqadın, incəsənətin durduğunu vurğulayırdı. Onun “Kütlə Psixologiyası”¹ əsəri bu baxımdan qiymətlidir. Le Bon qeyd edir ki, sivilizasiyaların inkişafı başlıca olaraq xarakterdən, xalqın irsi hisslərindən asılıdır, hansı ki, sivilizasiya özü yaradıb. Müəllifə görə isə irsi hislər möhkəm dayanıqlığa malikdir və onlar müxtəlif amillərin təsiri altında dəyişə bilər. Təbii ki, burda ideyaların təsiri sonuncu yerdə durur. Le Bon görə sivilizasiyalar ideyaların nəticəsi kimi meydana çıxır və həmin ideyalar təsadüfən dəyişdiyi zaman onlardan qidalanan sivilizasiyalar da dəyişməyə məhkumdur. Məhz müəllif bunları oxuculara çatdırmaq istəyir.

Qərb yazarlarından Fransız tarixçisi F.Gizonu və İngilis filosofu Q.Boklun kifayət qədər İngiltərə və Fransa sivilizasiyalarına aid kitablar yazmışlar. Fransua Gizonun “Avropada sivilizasiya” tarixi əsəri hər şeydən əvvəl dərin elmiliyi ilə seçilir və mövzunun öyrənilməsinin elmi-metodoloji bazalarından birini təşkil edir. Gizo sivilizasiyaların etno-tarixi konsepsiyasını hazırlamışdır. Müəllif oxucularına bəşəriyyətin sosial-mədəni nailiyyətlərinin məcmusu kimi vahid ümumbəşəri sivilizasiyanın və ayrı-ayrı xalqların, ölkə və regional etno-mədəni nailiyyətlərini və xüsusiyyətlərini çatdırmağa çalışmışdır. Fransua Gizonun əsərlərində əldə edilən elmi qənaət ondan ibarətdir ki, sivilizasiyaların etnoqrafik konsepsiyası hər bir xalqın özünə məxsusluğu ilə seçilir. Hər xalqın öz sivilizasiyası vardır. Bu mü-

¹Bon G. Kütlə psixologiyası. Bakı, Zakiroğlu nəşriyyatı, 2006

əlliflərin elmi qənaəti Fuad Məmmədovun¹ elmi araşdırmalarında dərinədən öyrənilmişdir.

İngilis filosofu J.M.Hobson isə əsərlərində iki əsas sivilizasiya tipini (Avropa və qeyri Avropa) müqayisə edir. Müəllif oxuculara tarixin dərin qatlarından qaynaqlanan bu hadisələri və özünəməxsusluqları qarşı-qarşıya qoymaqla əslində yeni qarşıdurmalara stimül vermiş olduğunu çatdırır. Hobson² əsərlərində Qərbin zəka, Şərqi isə təbiət qanunları istiqamətində inkişaf etdiyini göstərir. Hobson çatdırmağa çalışır ki, tarix fəlsəfəsi Avropa və qeyri-Avropa sivilizasiyaları arasındakı böyük fərq üzərində qurulmuşdur.

Digər qərb müəllifləri B.Philip³ və R.İnglehard., P.Norris⁴, R.Wei⁵-də sivilizasiya rüşeymlərini öz əsərlərində incələmişlər.

Tədqiq olunan mövzunun müxtəlif aspektləri dəyərli tədqiqatlar müəllifi olan J.Haynesin⁶ çoxsaylı əsərlərində də geniş təhlil obyektinə olmuşdur. Müəllif bəşərin inkişaf yolları içərisində formasyon və sivilizasiya arasında fərqi göstərir. Haynes əsərlərində insanın öz həyatı və davranış qaydalarını müəyyənləşdirdikdən sonra sivilizasiyanın başladığını qeyd edir. Müəllif mədəniyyəti mənəvi qəti imperativ ilə əlaqələndirir.

Hantinqton tezisinin sivilizasiyaların toqquşması deyil, mənafehlərin toqquşması kimi qeyd edən bir sıra müəllif araşdırmalarında da vardır.

¹ Məmmədov F. Sivilizasiya. Simurq, Bakı, 2016

² Hobson J.M. The Eastern Origins of Western Civilisation. Cambridge, Cambridge University Press, 2004

³ Bagby, Philip, Culture and History: Prolegomena to the Comparative Study of civilizations, Berkeley: University of California Press, 1963

⁴ İngelhart R. Norris P. The True Clash of Civilizations. JSTOR, Foreign Policy, NO 135 (Mar.-Apr 2003)

⁵ Wei R. Civilization and Culture. Global History, Society, Civilization Journal, Issue 24

⁶ Haynes J. Twenty Years after Huntington's clash of civilizations, The Clash of Civilizations Twenty Years On. Bristol, 2013; <https://www.geopolitica.ru/article/stolknovenie-ili-dialog-civilizaciy>

Sivilizasiyalararası qarşıdurmanın araşdırılmasında Səlahəddin Xəlilovun¹, Fuad Məmmədovun² və Ərəstun Həbibbəylinin əsərləri xüsusi ilə seçilir.

Tədqiq olunan mövzunun müxtəlif aspektləri dəyərli tədqiqatlar müəllifi olan Ə.Həbibbəylinin çoxsaylı əsərlərində geniş təhlil obyektinə olmuşdur. Həbibbəyli bir çox əsərlərində sivilizasiyaların birləşdirici qabiliyyətindən danışır. Sivilizasiyanın müəyyən bir dövrü, vəziyyəti və tərzini özündə birləşdirdiyini vurğulayır. Həbibbəylinin “Sivilizasiyaların kəsişməsində Türk dünyası”³ əsəri sivilizasiyaları arasında özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilən Türk sivilizasiyası, onun qədim tarixi eləcə də digər sivilizasiyalarla əlaqələri və seçkinliyi kimi problemləri ilə gündəmə gəlir. Müəllifin əsərlərində müxtəlif sivilizasiyaların qovşağında Azərbaycanın da yerini müəyyən edir və Azərbaycan üçün də qeyd olunan münasibətlər təmsil olunduğu sivilizasiyanın daşıyıcısı olaraq mühüm geosiyasi əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyada məşhur sivilizoloqlar Samuel Hantinqton⁴, Arnold Toynbi⁵, Fernan Brodel⁶ kimlərinin münasibətlərinə köklü yer verilib. Bu müəlliflər öz əsərlərində qlobal siyasətdə əsas yeri sivilizasiyalararası münasibətlərin tutduğunu iddia edir və bu mülahizəni əsaslandırmağa çalışırlar.

İngilis tarixçisi Arnold Toynbi “Dünya və Qərb” əsəri ilə Hantinqtondan 40 il əvvəl bənzər mövzunun qızğın müzakirələrinə cəlb olunmuşdur. Toynbi əsərlərində Hantinqtondan fərqli olaraq başqa qədimi sivilizasiyaları da araşdırmışdır. Müəllif elə əsərlərinin demək olar ki, hamısında Hantinqton kimi müasir konfliktlərin baş vermə səbəbinin hökumət və siyasi qruplarda görmürdü.

Toynbi əsərlərində məhv olub getmiş sivilizasiyaları tədqiq edir və onların müasir sivilizasiyalara necə təsir etdiklərini dərindən öyrənməyə çalışır. Toynbi həmçinin tədqiqat işlərində sinkretikliyə

¹ Xəlilov S. Dirlərin və sivilizasiyaların dialoqu. Azərbaycan, 2009, 13 noyabr

² Məmmədov F. Sivilizasiya. Simurq, Bakı, 2016

³ Həbibbəyli Ə., Sivilizasiyaların kəsişməsində türk dünyası. Elm və Təhsil, Bakı 2011

⁴ Huntington S., The Clash of Civilizations. Foreign Affairs, vol 72, no 3, 1993

⁵ Toynbe A., Response to Huntington. Ian Hall, apr 2018 ;

⁶ Braudel F., A history of Civilizations. New York, Penguin, 1995

də xüsusi yer verir. Sivilizasiyaların bir araya gəlməsini sinkretikliyin təməl prinsiplərində görür.

Sivilizasiyalararası münasibətin araşdırmasında Braudelin xüsusi rolu vardır. Hətta Hantinqton belə Braudelin fikirlərindən bəhrələnmişdir. Braudelin əsərlərində sivilizasiyaları bir birindən ayırd edən əsas dini mərkəzli araşdırmalardır. Braudelin bütün çalışmaları coğrafi olaraq aparılsa da dinin mədəniyyət özəyi olduğunu da vurğulamışdır. Braudel tədqiqatı digər sivilizoloqlardan düşüncə tərzini fərqli olan sivilizasiyaların din mərkəzçi olması ilə seçilirdi. Braudel digər sivilizoloqlardan fərqli olaraq coğrafi olaraq daha dərin araşdırmalara enmişdir.

Sivilizasiyalararası münasibətləri daha dərinləndirən başqa bir sivilizoloq isə Bernard Luisdir¹ ki, onun əsərləri xüsusi ilə bu sahədə çox qiymətlidir. Hantinqton kimi Bernard Luisin də araşdırmaları Toyinbiyə əsaslanır. Luis xüsusi ilə Şərqi sivilizasiyalarını incələmişdir. Onun tədqiqat mövzuları Şərqi dünyasının Qərbi modern dünyasına necə gətiriləcəyi haqqındadır. Müsəlmanlar üçün ən uyğun sistemin sekluyar olduğunu düşünürdü. Hökmən qeyd edirdi ki, müsəlmanlar qərbi sekluyar sistemə yönəlmədirlər. Sivilizasiyaların qarşıdurması tezisindən üç il əvvəl Luis “Müsəlmanların nifrətinin kökü” yazısında eyni mövzunu dəyərləndirmişdir.

Dissertasiyada Con Espositonun² islamla, orientalizmlə bağlı əsərləri də tədqiq edilmişdir.

Sivilizasiyalararası qarşıdurma zəminində konfliktlərin analizi qismində Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi araşdırılmışdır.

O.Kuznetsovun³⁴ əsərlərində Ermənistan-Azərbaycana təcavüzü ilə bağlı Qərbi ölkələrinin qeyri-prinsipial mövqeyi, bu münaqişə ilə bağlı ikili standartların mövcudluğu və bu standartların haradan qaynaqlanması, Ermənistan Respublikasının Azərbaycana qarşı təcavüz-

¹ Bernard L., *The Political Language of Islam*. Chicago, University of Chicago Press, 1988, p. 117-118

² Esposito J., *The Islamic Threat: Myth or Reality*. Oxford University Press Oxford, 1992

³ Dağlıq Qarabağda Azərbaycanın suveren hüquqları bərpa edilməlidir, <https://sia.az/az/news/politics/633918.html>

⁴ Kuznetsov O. *The conflict in Nagorno-Karabakh: Is it a Clash of civilizations?* . *The Caucasus & Globalisation*, Volume 7 Issue 1-2, 2013

karlığının obyektiv qiymət almamasının siyasi kökləri doğru və düzgün şəkildə araşdırılmışdır.

Ermənistan-Azərbaycana təcavüzünün mahiyyətinin obyektiv mənzərəsinin yaradılması və bu istiqamətdə ortaya çıxan erməni təhriflərinin düzgün qiymətləndirilməsi baxımından O.Kuznetsovun tədqiqatları öz elmi dərinliyi ilə seçilən əsərlərdəndir. Müəllif tədqiqata cəlb olunan əsərlərində Qarabağ regionuna qarşı irəli sürülən erməni iddialarının tarixi köklərini və onun müasir mərhələdə ortaya çıxmasının tarixi-siyasi aspektlərini geniş təhlil etmişdir. Bu əsərlər mənbə və istinad zənginliyi ilə seçilir ki, bu da erməni iddialarının əsassızlığının sübut edilməsi üçün elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Mövzunun öyrənilməsi üçün M. Qasımlı¹, R.Hüseynov², C.Svantenin əsərləri də tədqiqat üçün maraqlı kəsb edir. Bütünlükdə, Cornell Svante³ ⁴Ermənistan-Azərbaycana təcavüzünün tarixi, mahiyyəti, səbəbləri, onun nizamlanma prosesi və s. məsələlər ətrafında geniş tədqiqatlar aparmışdır.

Burada Ermənistan-Azərbaycana təcavüzü Qarabağ regionun sivilizasiyalararası qarşıdurması zəminində real xronologiyası və siyasi mənzərəsi yaradılmışdır. Bu münaqişənin necə meydana gəlməsi, bu prosesə hansı qüvvələrin qoşulması, onların məqsəd və məramları, münaqişənin tarixi və hüquqi aspektləri müəllif tərəfindən əhatəli şəkildə işıqlandırılmışdır. Bu məsələlərlə bağlı həmin əsərlərdən geniş şəkildə bəhrələnmək mümkündür. Müəllifin əsərlərində həmçinin beynəlxalq təşkilatların Ermənistanın Azərbaycan təcavüzünün nizamlanmasındakı zəif iştirakı və bununla onların dolayısı yolla Ermənistanı himayədarlıq etmələri, bu münaqişənin nizamlanması sahəsində erməni diasporu və havadarları tərəfindən himayə edilən Er-

¹ Гасымлы М. Агрессия Армении против Азербайджана. Дипломатические усилия по решению армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта (1987-2009) / От Майндорфа до Астаны. Москва, Аналитический центр по изучению постсоветского пространства, 2010

² Гусейнов Р. Карабахский конфликт с точки зрения геополитики // Ирс-наследия, N-2-3 (14-15), 2005

³ Cornell S.E. US Assistance to Karabakh. The Politicization of Islam in Azerbaijan, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program –A Joint Transatlantic Research and Policy Center, 2006

⁴ Cornell S. The Nagorno-Karabakh conflict. Uppsala University, 1999

mənistan hökumətinin qeyri-konstruktiv mövqeyi haqqında geniş təhlillər mövcuddur.

Dissertasiyanın öyrənilməsi üçün müxtəlif tip beyin mərkəzləri, tədqiqat institutlarının araşdırmalarına da yer verilmişdir.

Mövzunun xarakteri ilə bağlı olaraq tədqiqatın aparılmasında müxtəlif kütləvi informasiya vasitələrinin, elektron informasiya ehtiyatlarının, müxtəlif təşkilatların saytlarının materiallarından da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı sivilizasiyalar və müxtəlif mədəniyyətlərdir arasında qarşıdurmalar və mədəniyyətlər arasındakı münasibətlərdə yeni çağırışlardır. Tədqiqatın predmetini isə Beynəlxalq münasibətlər sistemi, sivilizasiyaların qarşıdurmasında müasir istiqamətlər, Din, Dil, Kültür, sivilizasiyalararası dialoq, multikultural münasibətlər, mədəniyyətlərarası fərq, bundan yaranan paradimlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sivilizasiyalararası qarşıdurmanın mahiyyətini təhrif edən beynəlxalq tədqiqatların və analizlərin qiymətləndirilməsi, Qərb informasiya təbliğatının subyekt və vasitələrinin fəaliyyətinin mahiyyətinin araşdırılmasıdır.

Məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- Sivilizasiyalararası münasibətin mahiyyətini təhrif edən qərb informasiya vasitələrinin, tədqiqat institutlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi;

- Sivilizasiyalararası münasibətin mahiyyətini təhrif edilməsinin qarşısının alınması sahəsində dinlərarası dialoqun, multikultural modulların, forumların fəaliyyətinin öyrənilməsi;

- Multikulturalizmin müxtəlif modullarının strukturunun, qurulmasının və fəaliyyətinin öyrənilməsi;

- Sivilizasiyalararası qarşıdurma səbəb olan ünsürlərin, texnikaların, siyasi strategiyanın araşdırılması;

- Sivilizasiyalararası qarşıdurma çərçivəsində münaqişə ocaqlarının və həlli yollarının araşdırılması, dövrün yeni müharibə strategiyalarına yanaşmaların öyrənilməsi;

- Sivilizasiyalararası qarşıdurmanın mahiyyətinin təhrif edilməsində həm qərb həm də şərq kütləvi informasiya və tədqiqat vasitələrinin fəaliyyətinin araşdırılması.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işinin nəzəri bazasını ilk növbədə məşhur sivilizoloqlar Samuel Hantinqton, Arnold Toyinbi, Fernan Brodel kimi həm də Ümummilli lider Heydər Əliyevin və Azərbaycan Respublikasının İlham Əliyevin problemin müxtəlif aspektləri ilə bağlı irəli sürdüyü fikirlər, habelə bu sahədə bir sıra tədqiqatçıların mövzu ilə bağlı araşdırmalarındakı elmi fikirləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını müasir dövrdə siyasi sahədə aparılan tədqiqatlarda geniş tətbiq olunan və mövzunun obyektiv şəkildə araşdırılmasına imkan verən metodlar sistemindən istifadə olunmuşdur. Müqayisəli və sistemli yanaşma üsullarından yaradıcı şəkildə istifadə olunmaqla tədqiqat işində sosial-siyasi proseslərin dərk olunmasının ümumelmi metodları, struktur-funksional, tarixi və siyasi təhlil, məntiqi tədqiqat metodlarından istifadə olunmuşdur

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Fərqli sivilizasiyaların fərqli dəyərlərinin milli maraqlara uyğun vəhdəti Azərbaycanın tarixən çox əhəmiyyətli bir təcrübəsində bir araya gətirilmişdir. Həmin təcrübə yenidən canlandırıldı və milli maraqların xidmətinə verildi.

- Müasir dünyada proseslərin təhlili göstərir ki, sivilizasiyaların qarşı-qarşıya qoyulması bəşəriyyət üçün heç də yaxşı perspektiv yaratmır. Əskinə sivilizasiyaların birgə mövcudluğu və yeni çağırışlar qarşısında onların birgə transformasiyası bəşəriyyətin xilas yolu ola bilər.

- Dini zəmində müəyyənləşən sivilizasiyalar və ona aid edilən milli dövlət konsepsiyası və mədəniyyətlər sivilizasiya hüduqlarından kənara çıxır

- Sivilizasiyalar ayrı-ayrılıqda təcrid olunmuş halda və yaxud birgə fəaliyyət göstərmir. Hər birinin ayrı-ayrılıqda maddi və mənəvi dayaqları var.

-Hər bir xalqın özünəməxsus mədəniyyəti olduğu halda, hər xalq sivilizasiyanın tərkib hissəsi deyildir və sivilizasiyalar arasında qarşılıqlı faydalanma və qarşıdurma mövcuddur.

- Qərb və İslam dünyasının demokratik dəyərləri bənzərlik təşkil etməkdədir.

- Vahid sinkretik dini inancın konfliktlərin köklü həllinə səbəb olub vahid dünya düzəninə əsasını qoymağdadır.

- Qloballaşma zamanı mədəniyyətlərin mübadiləsi baş verir hansı ki, milli özünəməxsusluq amilləri yoxa çıxır, milli mədəniyyətlər digər mədəniyyətlərin daxilində qismən və tam əriyir

- Sivilizasiyaların toqquşması əslində mənafelərin toqquşması deməkdir. Qərb və İslam sivilizasiyaları arasında olan fərqi mədəniyyət ünsüründə deyil, iqtisadi və siyasi dərinliklərdə hesab edilir.

- Müasir dövrdə İslamofobiya meyillərinin arxasında dini düşmənçilikdən çox siyasi səbəblər durur.

- Qərbin baxış bucağına görə Rasizm və Terrorizm bilavasitə İslamofobiyanın sütunlarıdır.

- Mədəniyyətin və mədəniyyətlərarası münasibətin təsnifatı çərçivəsində mədəniyyətlər arasındakı fərqlər və mədəniyyətdə baş verən dəyişikliklər mədəniyyət üçün də vacibdir. Bu fərqi əsası mədəniyyətdəki normalar və dəyərlərdir.

- Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin və konfessiyaların vəhdəti təşkil edir. Bu ideologiya ilk öncə dövlət hakimiyyətinə və milli intizama, milli özünəməxsusluq əsaslanır.

- Azərbaycançılıq ideologiyası etnik format yox məhz siyasi xarakter daşıyır. Bu həm Azərbaycan vətəndaşlarına aid olduğu kimi həm də Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik ideyasının tərəfdarlarına da məxsus sayılır və heç şübhəsiz ki, birləşdirici funksiyasını yerinə yetirir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiyanın elmi yeniliyini aşağıdakı müddələrlə ifadə etmək olar:

-Dünya siyasi elmində ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə sivilizasiyalararası qarşıdurma ətrafında aparılan informasiya müharibəsi ayrıca elmi araşdırmanın mövzusu olmuşdur;

-Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq sivilizasiyaların qarşıdurma çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycana təcavüzünün mahiyyətinin təhrif edilməsi sahəsindəki fəaliyyətinin araşdırılması və ümumiləşdirilməsinə cəhd edilmişdir;

-Sivilizasiyalararası qarşıdurmanın mahiyyətinin təhrif edilməsi üçün qərpbərəst xarici informasiya -təbliğat fəaliyyətinin forma və üsulları ilk dəfə araşdırılaraq sistemləşdirilmişdir;

-Yeni Dünya düzəninin formalaşmasında fundamentalizimin siyasi konsepsiyası açıqlanmış və forma və üsulları araşdırılmışdır;

-İslamofobiyanın konseptual əsası araşdırılaraq sistemləşdirilmiş və maliyyə dəstəyi və institutların istifadə etdiyi texnika və üsulları ümumiləşdirilmişdir;

-Sivilizasiyalararası qarşıdurmanın qarşısının alınma üsul və vasitələri ətraflı öyrənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-praktiki əhəmiyyəti. Təqdim olunan araşdırma:

-İslamofobiyaya qarşı mübarizə aparan tədqiqat institutlarında istifadə edilə bilər.

-Sivilizasiyalararası qarşıdurmanın mahiyyətinin təhrif edilməsində istifadə olunan informasiya vasitələrinin hərəkətverici qüvvələrinin, onların maliyyə mənbələrinin və təsir dairələrinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün istifadə oluna bilər.

-Tədqiqat işindən qərəzli qərpbərəst informasiya vasitələrinin beynəlxalq aləmdə formalaşdırdığı və formalaşdırmağa çalışdığı qeyri-obyektiv təsəvvürlərin aradan qaldırılması, bununla bağlı uyğun informasiya siyasətinin proqramlaşdırılması, yevangelist informasiya-təbliğat fəaliyyətinin əsassızlığının ifşa edilməsi üçün metodik vəsait kimi istifadə edilə bilər.

- bundan başqa Ermənistanın və dünya erməniliyinin Azərbaycan Respublikasına qarşı millətçi informasiya siyasətinin və bütünlükdə erməni təcavüzünün öyrənilməsində elmi-kütləvi vasitə kimi qəbul edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət" kafedrasında müzakirə olunmuş və müdafiəyə tövsiyə edilmişdir. İşin əsas məzmunu müəllifin Azərbaycanda və xaricdə müxtəlif elmi məcmuələrdə dərc etdiyi məqalələrdə, elmi konfranslardakı məruzələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Azərba-

ycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının “Politologiya və Siyasi idarəetmə” kafedrası

Dissertasiyanın strukturu və işarələrlə həcmi. Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, 9 yarım fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş-19241, I Fəsil - 72467, II Fəsil - 69234, III Fəsil – 78188, Nəticə - 12697 işarədən ibarət olmaqla dissertasiya 276887 işarə həcmindədir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmışdır, tədqiqat mövzusunun elmi işlənmə dərəcəsi təhlil edilərək, mövcud ədəbiyyata münasibət bildirilmişdir. Burada həmçinin tədqiqatın obyekt, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilmiş, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri-praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası göstərilmişdir.

I fəsil **“Sivilizasiyaların qarşılıqlı post-modernizm nəzəriyyəsinin əsaslarından biri kimi; global inkişafın proqnozu” adlanır.** Bu fəslin **“Yeni dünya nizamı və S.Hantinqtonun “sivilizasiyaların qarşılıqlı” nəzəriyyəsi: müasir istiqamətlər və paradigma”** adlanan yarım fəslində fərqli sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibətindən, yaranma səbəbindən danışılır. Müxtəlif mütəfəkkirlərin düşüncələri və sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibətləri analiz edilir. Sivilizasiyanın öz dinamikası və strukturu var, inkişaf edir, çiçəklənir, özünün intibah dövrünü yaşayır və canlı orqanizm kimi o da süqut edir və ya yeni bir səviyyəyə transformasiya olunur və bütün bunlar nümunələrdə öyrənilir. Sivilizasiyaların bir biri ilə əlaqəsini biri digərindən asılı vəziyyətə düşmədən müstəqillikləri analiz edilir. Adətən bu cür əlaqələr sivilizasiyaların inkişafını ya sürətləndirərək zənginləşdirir, ya da məhvə sürükləyir. Sivilizasiyaların əsasını təşkil edən müxtəlif elementlər tədqiq edilir. Bundan başqa sivilizasiyaların təməlinə hansı dəyərlərin durduğu müxtəlif politoloqların fikirlərində incələnilir. Yarım fəslində həm də mədəniyyət və sivilizasiya arasında fərq müəyyənləşdirilir. Kültürün və mədəniyyətin yaranma və inkişaf tarixindən danışılır. Mədəniyyəti sivilizasiyadan ayırd edən kateqoriya-

lar ayırd edilir. Hantinqtondan fərqli digər müəlliflərin irəli sürdükləri sivilizasiyaların inkişaf mərhələləri öyrənilir və təsnifatlandırılır. Hantinqtonun ortaya qoyduğu əsas toqquşma səbəbi fərqliliklərin üzə çıxması və dərinləşməsi idi ki, bu dərin araşdırılır. Ən əsası isə sivilizasiyaların toqquşma səbəbləri sistemləşdirilir. Qərb və Şərq sivilizasiyalar arasındakı fərqliliklər kateqoriyalaşdırılır. Qərb və İslam dünyasının demokratik dəyərləri müqayisə edilməyə çalışılır. O da doğrudur ki, Qərb və İslam kütlələrinin bənzər siyasi dəyərlərə malik olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Ölüb getmiş sivilizasiyaların müasir sivilizasiyalara necə təsir etməsi geniş tədqiq olunur. Sinkretik dini inancın araşdırılmasına da xüsusi yer verilir. Fərqli düşüncə və nəzəriyyələrin köklərinin belə fərqli olmasına baxmayaraq bir araya gəlməsi sinkretiklikdir. Əks düşüncələrin birləşdirilməsi kimi də qəbul olunur.

Qloballaşma tendensiyasının sürdüyü bir dövrdə Şərq təfəkkür tərzini və Qərb rəşional təfəkkürü tərzini arasında olan ziddiyyətlər qloballaşmanın inkişafına böyük maneə yaradır. Qloballaşma prosesində məlumdur ki, hər toplum milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması üçün bir xeyli çalışır. Müasir dövrdə Qərbdən gələn qlobal proseslər etnik-lokal sivilizasiyaların mədəniyyətlərinin itirilməsi təhlükəsi ilə qarşı qarşıya qalır. Müasir dünya tendensiyasında sivilizasiyaların qarşılıqlı qarşılıqlı da fərqli çərçivələrdən analiz edilir.

Fəslin **“XXI əsrin hibrid müharibələri və milli, dini, etnik indentifikasiyalar”** adlı yarımfəslində müharibənin daha yeni və təhlükəli növləri dərin araşdırılır. Hibrid müharibənin mahiyyəti və xüsusiyyətləri açıqlanır. Assimetrik müharibə formatı öyrənilir. Hibrid müharibənin hüquqi bazası analiz edilir. Hibrid müharibədə istifadə olunan siyasi alətlər kateqoriyalaşdırılır. Bundan əlavə hibrid müharibənin strukturu və mexanizmi öyrənilmiş və təhlükəli fazası açıqlanmışdır. Hibrid müharibə modelinin formalaşmasında uzun sürən tarixi məqam aydınlandırılmışdır. Dördüncü nəsil müharibənin xarakteri açıqlanmışdır və sistemləşdirilmişdir. Siyasi hədəfə çatmaq üçün istifadə olunan alətlər incələnməmişdir. Xüsusi olaraq hibrid müharibənin məqsədləri və hədəfləri kateqoriyalaşdırılmışdır.

Əslində Hibrid Müharibə, Texnoloji İrəlləyiş və Dördüncü Sənaye İnkılabının ortaq özəllikləri vardır və bu özəllik onları bir birindən asılı vəziyyətə salır. Bəşəriyyət bu gün dördüncü sənaye inkılabını

nın astanasındadır. Bunun üçün o bir xeyli yol qət etmişdir. Bunlar arasında incə əlaqə tədqiq edilmişdir.

Bundan başqa hibrid müharibənin obyektivi olan kimliklərə xüsusi nəzər yetirilmişdir.

II fəsil **“Fundamentalizm sivilizasiyaların qarşındırması kontekstində”** adlanır. Bu fəslin **“İslamofobiyanın siyasi və ideoloji əsasları”** adlı yarım fəslində günümüzdə islam aləmində baş verən və islam dili ilə əlaqələndirilən yeni tendensiya ilə qarşılaşırıq. Bu mənada Qərb-İslam münasibətləri geniş prizmadan qiymətləndirilir. İslamın nəyə görə Qərbdə narahatçılığa səbəb olmasına aydınlıq gətirilir. Yarım fəsilə antisemitizmin islamofobiya ilə incə bağlılığı müəyyənləşdirilir. İslamofobiyanın gündəmdə olmasının müxtəlif tədqiqat mərkəzləri tərəfindən kateqoriyaları sıralanır. İslamofobiyanın ksenofobiyadan qaynaqlanan nümunələri göstərilir. İslamofobiyanın üzə çıxmasının tarixi məqamları açıqlanır. Müasir dövrdə üzə çıxan İslamofobiyanın təzahürlərinin bir neçə ünsürləri analiz edilir. İslamofobiyanın üzə çıxmasının bir neçə səbəbləri geniş formatda tədqiq edilir. Psixoloji səbəblər formatında cihad xüsusi ilə öyrənilir. Qərbdə formalaşan “İslam qorxusu” adı altında meydana gələn “new surge” (yeni dalğalanma) kateqoriyalaşdırıldı və analiz edilir. Bu yarım fəsilə müxtəlif beyin mərkəzlərin tədqiqat işlərinə geniş yer verilmişdir. Gallup Opinion Poll, Pew Research, The Runnymede Trust institutu, The Economist jurnalının apardığı sorğulara xüsusi yer verilmişdir. Tədqiqata bir sıra universitetlər və tədqiqat mərkəzləri də qoşulmuşdur.

Yarım fəsilə “Mavi Avropa” tendensiyası da araşdırılıb. Ailə dəyərləri və dağılan ailə fundamenti öyrənilib və bunun fonunda qorxaq Avropanın süni yaratdığı İslamofobiya prinsipləri öyrənilib. Ayrıca İslamofobiyanın mediaya sızması və bunun arxasında dayanan donör və təşkilatlar açıqlanmışdır. İslamofobiya məşininin işlənmə strategiyası xüsusi tədqiq edilmişdir. “Center for Amerikan Progress” mərkəzinin İslamofobiyanın yayılmasında rolu araşdırılmışdır. İslamofobiyanın yayılmasında rol oynayan təsir rıçaqları sistemləşdirilmiş və rolu öyrənilmişdir.

Global liderlərin İslamofobiya ilə bağlı strategiyası açıqlanmışdır.

“Xristianlıq və İslam: Müasir tendensiyalar və meyillər”

yarım fəslində İnsanlığa istiqamət verən konsepsiyaların əsası açıqlanmışdır. Fundamentalizmin əsası dərinlən öyrənilmişdir. Fundamentalizmin İslamda və Xristianlıqda rolu və fərqlilikləri öyrənilmişdir. Bu dinlərin kölgəsində yevangelizmin təməl prinsipləri araşdırılmışdır. Fundamentalizmin gətirdiyi qütbləşmə sistemləşdirilmişdir. Fundamentalizmin qarşısında duran əsas məqsəd Tanrının sözünün “ən doğru interpretasiyasını” yəni hər fi mənadə doğruluğunu kütlələrə çatdırılmasıdır. Bu əsədə fundamentalizmin siyasi, sosial-psixoloji və ideoloji əsasları öyrənilmişdir. Müasir dövrdə meydana gələn yeni dinlər və cəmiyyəti formalaşdırən fundamental əsasları haqqında araşdırma aparılmışdır. O da məlumdur ki, günümüzdəki müsəlman fundamentalistlər cəmiyyəti orta əsrlər dininə qaytarmaq məqsədini deyil, əskinə modern cəmiyyəti islamlaşdırmaq istəyini güdürlər. Neo-fundamentalistlərin dövlətçilik ideyasının cəmiyyətçilik ideyasından üstün tutmaqları araşdırılmışdır.

III Fəsil **“Mədəniyyətlərarası dialoq”** adlanır. **“Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə yeni çağırışlar. Multikulturalizmin Azərbaycan təcrübəsi”** adlanan yarım fəslində mədəniyyətlərarası münasibət öyrənilmişdir. Mədəni müxtəliflik təsnifatlandırılmışdır. Müxtəlif mədəniyyətlərdə oxşar ünsiyyət davranışları digər funksiyaları da yerinə yetirir. Buna görə, mədəniyyətlərarası qarşılaşmalarda bir tərəfin gözləntiləri digər mədəniyyətin üzvləri tərəfindən nəzərə alınmır, gözləniləndən fərqli davranışlar ortaya çıxır. Burada bir sıra funksiyalar nəzərdən keçirilmişdir. Multikultural model dərinlən analiz edilmişdir. Mədəni cəhətdən cəmiyyətə adoptasiya olmayan müsəlmanları inteqrasiya uğursuzluğu, mədəniyyətə uyğunlaşmama və ən əsası da Avropa norma, dəyər və üslublarının mənimsəməməsi kimi algılanmağa başladılar. Bütün bunlar kateqoriyalaşdırılaraq nümunələr üzərində dəyərləndirilmişdir. Müxtəlif ölkələrdə multikultural dərəcələr tədqiq edilmişdir və sıralanmışdır. Əlavə olaraq multikulturalizm tərəfdarlarının və əleydarlarının fikirləri öyrənilmişdir. Multikulturalizmin xüsusiyyətlərinə baxılmışdır.

Qloballaşan dünyada heç bir cəmiyyət multikulturalizmin təsirləndən kənarda qala bilməz. Çünki qapalı mədəniyyətlər tez bir za-

manda tənəzzülə uğrayar. Məhz buna görə multikulturalizmin Azərbaycan modeli dərinədən araşdırılmışdır.

“Tarixə qovuşmuş Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi “sivilizasiyaların qarşudurması” və islamofobiya kontekstində” yarımfəslində isə Qarabağ probleminin planlaşdırılması, ortaya atılması və icra mexanizmləri fərqli çərçivədən araşdırılmışdır. Bu gün Qərb münaqişəyə sırf lokal Ermənistan-Azərbaycan konfliktini çərçivəsində yox, ümumi türkçülük nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. Bu gün türkofobiyanın ən dəhşətli təzahürü kimi Azərbaycana münasibətdə də özünü göstərmişdir və bu çərçivədə analiz aparılmışdır.

Baxmayaraq ki, Hantinqton sivilizasiyaların təsnifatında din amilini əsas götürmüşdür amma burda milli amilin xüsusi yerdə durduğunu qeyd etmək lazımdır. Qərb və Türk sivilizasiyaları arasındakı münasibətlərdə məhz birinci yerdə milli daha sonra dinin faktor durur və araşdırılma da bu istiqamətdə aparılmışdır. Ümumilikdə Qarabağ münaqişəsi beş sahəni əhatə edirdi: dövləti, xalqı, dini, mədəniyyəti və irqi. Bu da Qarabağ münaqişəsini bəşəriyyətə məlum olan hər hansı bir müharibədən daha çox fərqləndirir. Yarımfəslin bu bölməsi bu sahələri dərinədən araşdırmışdır. Xüsusi olaraq erməni diasporasının fəaliyyəti, strukturu, strategiyası və hədəfləri də tədqiqat sahəsi olmuşdur.

Nəticə. Sivilizasiyalar arasında süni parçalanma yaradılması, sivilizasiyala dəyərlərinin siyasi məqsədlərin xidmətinə gətirilməsinə cəhd göstərilməsi qlobal miqyas kəsb edən proseslərin gedişinə heç də sülhpərəst məzmun gətirə bilməz. Son illərin prosesləri də bunu nümayiş etdirir. Əksinə, sivilizasiyalara hörmət, dözümlü münasibət, maraq nöqtələrinin tapılması, bu maraq nöqtələrinə istinad edilməsi bəşəriyyət üçün daha ümidverici bir mənzərə yarada bilər. Hazırda sivilizasiyalararası radikallıq üçün xərclənən vəsaitlər sivilizasiyaların birgə yaşayışına və qarşılıqlı transformasiyasına istiqamətlənmiş olsaydı dünya miqyasında daha sabit, daha güvənli bir durum ortaya çıxıb bilərdi. Elə Azərbaycanın təcrübəsi də bunu göstərir. Belə bir təcrübənin yayılması üçün şəraitin düzgün qiymətləndirilməsinə ümumbəşəri bir ehtiyac vardır. Müasir dünya proseslərinin təhlilindən sonra ilk baxışdan mürəkkəb görünsə də, ciddi iradənin ortaya

qoyulması, kəskin qarşıdurmaya apara biləcək siyasətlərdən əl çəkilməsi, bəşəri dəyərlərin bütün dövlətlərin, xüsusi ilə böyük dövlətlərin siyasətində üstün yer tuta bilməsi sivilizasiyaların da nicat və inkişaf yoludur. Sivilizasiyaların qarşılıqlı birgəyaşayışı isə bəşəriyyətin sabit inkişafı üçün bir zəmindir. Hazırda dünyada o qədər silah toplanıb ki, onları işə salmaqla kökləri bəşəriyyətin dərin qatlarına gedən bütün sivilizasiyaları dəfələrlə məhv etmək mümkündür. Nəzərə alsaq ki, bəşəriyyət dördüncü sənaye inqilabı astanasındadır və onun da özünə xas daha təhlükəli və dağıdıcı və əsas da sonu görünməyən hibrid savaşları var. Əgər zəka qalib gəlməsə belə bir qorxunc perspektivin həqiqətə çevrilməsi heç də reallıqdan uzaq deyil. Bunun baş verməməsi üçün isə dünyanın gedişinə təsir göstərmək istəyən siyasətçilərin bəşəri dəyərlərə istinad etməsi dünya miqyasında yeni imkanları açmağa zəmin yarada bilərdi.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Dəyişən dünya düzəni: hibrid müharibənin konsepti // Geostrategiya, Bakı, 2019, № 3 (51), s.60-63, ISSN: 2664-4975
2. İslamofobiyanın əsasları // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, Bakı, 2019, № 3 (67), s.185-192, ISSN 2309-1347
3. Qərbi dünyasında anti-semitizm və islamofobiya // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, Bakı, 2019, № 52, s. 206-220, ISSN 1682-9123
4. Dünyanın gələcəyinə olan təhdidlər: sivilizasiyaların mübarizəsi // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə İnstitutu: Elmi Əsərlər, Bakı, 2019, №1 (32), s.88-96, ISBN 9952 428-03-0
5. Формирование межкультурных взаимоотношений в глобальном мире - проявления мультикультурализма // Academy of Sciences of Ukraine. "Halaya" Scientific Bulletin, Kiyev, 2020, c.3, № 6-9, s. 109-114, ISSN 2076-1554
6. Hibrid müharibənin təhlükəli silahı: informasiya cəbhəsi // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə, Bakı, 2021, № 4 (76), s. 245-252, ISSN 2309-1347

7. Beynəlxalq siyasi tərəkürdə sivilizasiyaların toqquşması və realizm // “Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli inkişaf strategiyası” mövzusunda doktorant və dissertantların elmi-praktik konfransı, DİA, Bakı, 2018, s.168-176

8. Hibrit Savaşın Tehlikeli Silahı: Enformasyon Cephesi // Cappadocia Social Science Students Congress, 2019, s.529-535,

9. Sivilizasiyaların toqquşması 25 il sonra //“Dövlət idarəçiliyində islahatların yeni mərhələsi” mövzusunda doktorant və dissertantların elmi-praktik konfransı, DİA, Bakı, 2020, s.131-136

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 oktyabr 2022-ci il tarixində saat 14.00-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD.2.30 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, Lermontov küç. 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 sentyabr 2022-ci il tarixində müvafiq ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 26.09.2022

Kağızın formatı: A5

Həcm: 36749

Tiraj: 100